مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی

مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی ((پژوهشگاه))

سیری در تاریخ عقاید و آداب و رسوم مندائیان

"صابئین جنوب ایران"

با راهنمایی و مشورت اساتید محترم و دانشمند

جناب آقای دکتر خواجویان استاد راهنما

جناب آقای دکتر [illegible] استاد مشاور

پایان نامه تحقیقی دوره کارشناسی ارشد پژوهش رشته تاریخ

عبدالکاظم شریفی

خرداد ماه ۱۳۷۱

فهرست مندرجات

مقدمه ٦

** فصل اول **

وجه تسمیه کلمه صابئین ٢٢

ریشه های تاریخی پیدایش آئین صابی و خاستگاه اولیه آن ٢٨

مهاجرت صابئین به بین النهرین و علل آن ٣٥

** فصل دوم **

صابئین حرّان :

اوصاف تاریخی علمی حرّان تا دوران اولیه اسلامی ٤٢

نقش سیاسی علمی صابئین حرّان در دولت عباسیان ٤٧

صابئین و نهضت ترجمه ٦٤

اعتقادات صابئین حرّان و طبقات مذهبی آنان ٦٨

مباحثات کلامی حرّانیان و حنفاء ٧٥

فهرست مندرجات

** فصل سوّم **

صابئین جنوب بین النهرین " صابئین بطایح " :

اوضاع سیاسی مذهبی بین النهرین مقارن هجرت صابئین، ۸۱

تحول عقاید و افکار در سرزمین جدید ۸۸

تاءثیر صابئین در کیش مانی ۹٤

صابئین در قرآن ۹۸

** فصل چهارم **

سازمان روحانیت صابی :

اهمیت روحانی صابی و شرایط دشوار انتخاب او ۱۰۵

مراتب و درجات روحانیون صابی و موارد عزل و کیفر آنان ۱۱۳

فهرست مندرجات

"فصل پنجم"

تعالیم صابئین : ۱۱۹ — ۱۳۸

مسئله پروردگار

فرشتگان

مسئله خلقت

آخرت

مرگ

پیامبران

طوفان نوح

نماز

روزه

محرمات

فهرست مندرجات

** فصل ششم **

آئین دینی و آداب و رسوم اجتماعی :

فلسفه تعمید و انواع آن ۱۴۰

اعیاد و انواع آن ۱۵۰

ازدواج و طلاق در آئین صابئین ۱۵۴

** فصل هفتم **

اوضاع اجتماعی فرهنگی و اقتصادی صابئین :

جمعیت قبایل و محل سکونت کنونی صابئین ۱۵۸

مشاغل و هنرهای دستی صابیان ۱۶۵

خط و زبان مندائی ۱۶۷

تقویم مبداء تاریخ و ماههای صابئین ۱۷۳

کتب مقدس صابئین ۱۷۸

فهرست منابع ۱۸۳

فهرست اعلام ۱۹۲

** بسم تعالی **

مقدمه ..... ج - م

جنوب بین النهرین سرزمین باستانی فرقه های تعمیدی عرفانی است متمایز تر از همه آنها گروه ماندائی یا مندائی ها هستندکه ظاهراً اکنون نیز تعدادی از آنها در ایران و عراق بسر میبرند . محل سکونت افراد این فرقه در ایران در جلگه خوزستان آنجا که دو رود خانه بزرگ کرخه و کارون جاری است قرار دارد . افراد این طایفه که بنام صابئین یا صابی یا صبّه و بنا به لفظ متداول و معمول محلی " صبّی " خوانده می شوند از نظر آداب و رسوم و سایر معتقدات دینی وضعی متفاوت و جدا از سایر سکنه این استان دارند . کمی جمعیّت و نقش مهمّ آب در آداب و رسوم ایشان آنانرا به زندگی جمعی آن هم در محلّه های بخصوصی که درحاشیه دو رود خانه مزبور واقع شده سوق داده است . تاریخ استقرار و سکونت آنان در جنوب ایران به زمانهای بسیار دور و ظاهراً به اواخر دوره اشکانی باز میگردد یعنی متعاقب مهاجرتی که از فلسطین و شمال سوریه پیش آمد به ناحیه میسان یا میشان که خوزستان امروزی جزئی از آن محسوب می شود وارد شده و در آن سکونت دائمی اختیار کردند و بصورت سکنه بومی این منطقه درآمدند . تجمع آنان در وطن جدید شهرك طیب نزدیك شهر سوسنگرد فعلی بودکه در مجاورت منطقه باطلاقی " هورالعظیم " یا " هورالهویزه " قرار داشت که شهر هویزه کنونی نزدیك آن محل ساخته شده است . سکونت دائمی صابئین در آن ناحیه تا صده نهم هجری ادامه داشت و تنها پس از تشکیل و توسعه حکومت مشعشعیان بودکه به سبب فشارهائی که از طرف آن دولت بر آنها وارد شد آنان ناچار شدند کانون دینی خودرا ترك

گفتـه و محل سکونت خویـش را از هویـزه به شوشتر و کوت و عماره و بصره و سایر نقاط انتقـال دهند ولی مجدداً در اواخر دوره صفویه زمینه بازگشت صابیانی که به عراق مهاجرت کرده بودند به منطقه خوزستان فراهم شد و آن هم زمان با بناشدن خرمشهر کنونی توسط قبلیه کعـب شیعی مذهب بود که به جهت اذیت و آزار حکام عثمانی عراق به ایران مهاجرت کرده بودنـد .

بنـای شهر بندری خرمشهر که درحقیقت بصورت رقیبی برای بندر بصره عراق درآمده بـود صابئین رانده شده به آن سوی مرز را به داخلی کشور کشاند همچنین با آبادشدن اهواز قدیـم صابئین شوشتر و بعضی مناطق دیگرنیـز بدین سوی آمدند و از آن زمان تاکنون این دو شهـر محور فعالیت های صابئین بحساب میآیـد و تنـها بعداز حمله عراق به ایران و تصرف موقـت خرمشهر بود که صابئین ساکن آن شهر ناچار شدند محل زندگی را ترک کنند و به مناطق دیگـر ایران و بعضی نیز به کشورهای خارج کوچ نمایند . سکونت اولیه صابئین در خوزستان و جنـوب بین النهرین ظاهراً معلول دو علت بوده است یکی وجود شرایط مساعد جغرافیائی و زیست محیطـی منطقه است که به سبب برخورداری از زمینهای حاصلخیز و رود های پـرآب محل مناسبی را بـرای زندگانی کشاورزی و ماهیگیری و حرفه ای آنان بوجود آورده بود و علت دیگر هم وجود حکومتی بـرخوردار از استقـلال داخلی که تحت فرمانروائی پادشاهی از خاندان اشکانی اداره میشد که این فرصـت را بدانها بخشید که از حمایت های سیاسی آن دولت در جهت حفظ آئین و آداب و رسوم خـود بهره گیرنـد . صابئین با وجود اینکه دارای سابقه طولانی در کشور ما هستند به جهت عواملـی که متعاقبـاً به آنها اشاره خواهد شد کمتر توجه نویسندگان کشور را به خود جلب کرده و از ایـن رو تاریخ و معتقدات آنها به طـرز ناشناخته ای باقی مانده است . بنابراین هرگونـه تحقیـق و مطالعه ای در موضوع آنها اضافه برآنکه می تواند به روشن تر شدن وضعیت تاریخـی اعتقـادی آنها

بیانجامد از نظر تاریخی هم متضمن پاره ای فوائد است که در اینجا به بعضی از آنها بطور اختصار اشاره می شود .

نخست اینکه بحث تاریخ صابئین جزئی از یك طیف بسیار وسیعی است که همه ادیان آسمانی و مذاهب انسانی را در بر گرفته و طبعاً سیر در این قلمرو بیکران که اصطلاحاً به آن تاریخ ادیان و مذاهب گفته می شود خود دارای ارزشها و فوائد بسیاری است که ناچار پاره ای از آن به بحث مورد نظر ما ارتباط می یابد از جائی که تاریخ ادیان و مذاهب با وجدان بشری ارتباط دارد آگاهی از آن می تواند به شناخت وجدان و اخلاق انسان در ادوار مختلف بیانجامد . اضافه بر آن با آگاهی یافتن از اوضاع و احوال رهبران و حکیمان و قدیسان ادیان و مذاهب و مشاهده وضع آنان که چگونه بخاطر آنچه آنرا با تسلیم و محبت دوست می داشتند و می پرستیدند آسایش و راحتی را از خود سلب کرده اند این معرفت از آنها دریافت می شود که حیات انسان نمی تواند فاقد معنا و هدف باشد . از جهت دیگر نیز مطالعه تاریخ ادیان و مذاهب دارای ارزش بوده و این ارزش مربوط به نقشی است که دین در تحولات و جریانات مهم عالم ایفا می کند یعنی اگر نپذیریم که دین یگانه محرك عمده در اکثر تحولات است بدون تردید عاملی قوی و موثر در روند آنها بوده است . لذا شناخت و درك این نقش ما را در تحلیل بهتر وقایع یاری داده و هم چنین از رهگذر چنین مطالعه ای در شناخت اقوام و جوامع انسانی که اصطلاحاً به آن علم جامعه شناسی گفته می شود به معلومات سودمندی خواهیم رسید .

اضافه بر آن بدون توفیق در تاریخ ادیان و مذاهب مفهوم مباحث غیر مادی و هدف خلقت و خیر بشر هم شناخته نخواهد شد . صرفنظر از این دستاوردها ارزش دیگر این قبیل مطالعات مربوط به جهات و نتایجی است که عاید خود ادیان و مذاهب می شود چون به این ترتیب وضعیت

هر یك از آنها آشکار شده و منجر به تدوین تاریخی برای آنها میگردد که این امر بخودی خود می‌تواند به منزله آئینه ای تعبیر شود که واقعیت و اساس آن عقیده و مذهب را برای دیگران روشن سازد • چنانچه از مواردیاد شده که جنبه عمومی داشته و ما در مطالعه هر یك از ادیان و مذاهب خواهیم توانست به بعضی از آنها دست یابیم بگذریم خود موضوع مورد نظر یعنی تاریخ صابئین نیز می‌تواند از جهاتی فوائدی را در بر داشته باشد •

بعنوان مثال این فرقه که گفته می‌شود تنها فرقه عرفانی قبل از اسلام است که تاکنون باقی مانده و ظاهراً افکار آن نیز از تعالیم گنوستیك " عرفان " متاءثر شده می‌تواند وسیله مناسبی برای شناخت عرفان قدیم بحساب آید • یکی از شعب عرفان قدیم در فرق مختلف گنوسی متجلی شده بود و ظاهراً منشاء این فکر هم شهر اسکندریه مصر بوده است • که بعدها با ظهور مسیحیت در آن نفوذ کرد و بصورتهای مختلف به بابل و سوریه و جزیره (حرآن) و اردن راه یافت و احتمالاً عقاید صابئین میسان را که در حوالی بابل بودند تحت تاءثیر افکار و عقاید خود قرار داد • بنا به نظر برخی از محققین تاءثیر این فرقه تنها از افکار گنوسی نبوده و مذاهبی چون بابلی و زردشتی و مسیحی و سریانی هم در این کیش نفوذ کرده اند آنان حتی بر این باورند که اساساً این مذهب در بین النهرین ایجاد شده و عناصر فلسطینی آن در نتیجه ارتباط با یهودیان بابلی و مسیحیان سریانی بوجود آمده است صرفنظر از ماهیت مذهبی خود ارتباط بین این مذاهب و تبادل افکار و عقایدی که بین آنها صورت گرفته نکته با ارزشی است که بحث صابئین می‌تواند به کشف آن کمك کند و در نتیجه درك بهتری را از ادیان قدیم شرق در دسترس ما قرار دهد • نتیجه و دستاورد دیگری که از رهگذر مطالعه موضوع صابئین حاصل میگردد شناخت آئین مانی و فهم ماءخذ اولیه این کیش است زیرا بر خلاف تصوری که قبلاً درباره

اعتقادات مانی در اذهان وجود داشت افکار او تنها متاثر از هندیان نبوده بلکه تاثیراتی از عقاید صبی نیز در آنها دیده می‌شود . این تاثیر از آنجا ناشی شد که گفته می‌شود پدر مانی که در بابل سکونت داشت به منطقه میسان رفت و به سلك صابئین پیوست و مانی هم که در آن اوان چهار ساله بود دوران کودکی و سپس جوانی خود را در میان آن قوم سپری کرد و در نتیجه تحت تاثیر عقاید آنان قرار گرفت . علائم این تاثیر وجوه مشترکی است که بین دو آئین مزبور وجود دارد که از آن جمله ایمان به نور که مرادف حیات یا هستی است و سرنوشت روح بعد از مرگ و سفر آن به عالم نور و اصطلاحات مذهبی دیگری است که در آئین صبی و مانوی وجود دارد و چون آئین صابئین از مانویت قدیمتر فرض شده است این وجوه مشترك را دلیلی بر نفوذ عقاید صابئین تعبیر کرده اند . نظریه این نتایج و وجود یك جاذبه درونی در شناخت فرقه ای که بسیاری از آداب و رسوم و معتقدات مذهبی آن در نظرم ناشناخته بود سبب گردید که موضوع مزبور بعنوان پایان نامه دوره تحصیلی مورد توجه قرار گیرد . احتمالاً اذعان به این مطلب نیز خالی از فایده نباشد که در این بحث تنگناها و معضلات متعددی وجود دارد که شناخت موضوع و دستیابی به نتایج مورد نظر را مشکل ساخته است از این معضلات به وسعت و گستردگی خود موضوع می‌توان اشاره کرد که در آن مباحثی از قبیل تاریخ، عقاید، آداب و رسوم اوضاع و احوال اولیای دین و حتی اسطوره ها و خرافات بایستی مورد توجه قرار میگرفتند که در آن صورت طبیعی است که احاطه کامل بر چنین موضوعاتی آن هم در یك برهه زمانی محدود کار آسانی نخواهد بود . از سوئی هم کنار نهادن تعدادی از موضوعات یاد شده بعنوان اموری خارج از محدوده بحث کار درستی نخواهد بود زیرا بسیاری از عوامل موثر در تحول تاریخی موضوع نادیده گرفته میشد . کمبود منابع بحث

نیز افزون بر این مشکل بود و خصوصاً که به زبان فارسی هم کار چندانی صورت نگرفته است . اساساً محفل اخیر مختص به موضوع صابئین نبوده و همیشه مذاهب قدیم و انشعابی بدلیل نداشتن متون قابل اعتماد و کافی تحقیق آنها با دشواری همراه بوده است و این عکس وضعیتی است که ادیان بزرگ و اصیل دارند که تاریخ آنها تا حدودی روشن و در اختیار همگان است و راجع به آنها بقدر کافی متون قابل توجه که بتوان به آسانی به آنها مراجعه کرد و شیوه صحیح مطالعه را بکار برد وجود دارد . کمبود منابع صابئین بیشتر از ناحیه زبان آنها ناشی شده است زیرا زبان مندائی که زبان مذهبی این فرقه بحساب می‌آید یکی از شعبات زبان آرامی بوده که زبان بسیار کهن و مطالعه آن با دشواری همراه است و چون کتب مقدس و مذهبی ایشان نیز به این خط و زبان نگارش یافته این امر سبب شده است که دیگران از دستیابی به اطلاعات کافی در مورد این فرقه محروم گشته و احتمالاً بعضی از محققین هم که در این زمینه کارهائی کرده اند بدلیل همین مشکل قادر نبودند معرفی مطلوبی را در نوشته های خود راجع به این طایفه ارائه دهند و در گفته های خود تضاد هائی را بروز داده اند . بعنوان مثال درباره اصول اعتقادی این فرقه عده ای عقاید آن را گرفته شده از مجوس و نصاری دانسته و بعضی هم عقاید آنها را ماخوذ از کلدانی و آشوری پنداشته و گروهی دیگر آنانرا به ستاره پرستی منسوب کرده اند و تعداد کمی هم آنانرا باقیمانده صابیانی گفته اند که نام ایشان در قرآن آمده است .

به نظر می‌آید همه این تناقضگوییها بدلیل در اختیار نبودن منابع متقن و مشکل زبان این فرقه بوده است که دیگران نتوانسته اند اطلاعات کافی را درباره این قوم بدست آورند . به همین سبب در دوران اخیر دانشمندان و خاورشناسان اروپائی ابتدا سعی کردند زبان این فرقه را بفهمند و این مانع را از سر راه خود دور کنند تا بدینوسیله با مطالعه کتب و متون مذهبی آنان

بتوانند نکات مبهم این کیش‌را روشن سازند • از جمله کسانیکه در این زمینه کار کرده است خانم انگلیسی لیدی دراور بود که مدت زیادی را به مطالعه فرقه صبی در جنوب ایران و عراق سپری کرد نتیجه تحقیقات او نوشتن کتاب مندائیان ایران و عراق و گرامر زبان مندائی به انگلیسی بود • او بعد از فراگیری زبان مندائی بسیاری از کتابهای ایشان را به انگلیسی ترجمه و منتشر ساخت و مقالات متعددی را درباره فرقه مزبور به نگارش درآورد • غیر از او پروفسور آلمانی لیدزبارسکی نیز کارهای شایسته ای را به انجام رساند و اکثر کتابهای مندائیان را به زبان آلمانی ترجمه و منتشر ساخت که از جمله این کتابها کتاب بزرگ و مقدس صابئین بنام " گنزاربا " بود • در زمینه کار صابئین کسان دیگری نیز تحقیقاتی را انجام داده که از آن‌جمله می‌توان به نولدکه و خولسون و ردولف‌ماتسوخ اشاره کرد که کار این گروه بیشتر مربوط به زبان این فرقه بوده است • محققینی چون دکتر ریتر آلمانی و تربری سوئدی و — سیلوستردوساسی‌فرانسوی هم در زمینه اصول عقاید و آداب و رسوم این فرقه کارهائی را به انجام رسانده اند ولی از ظاهر امر چنین پیداست که کار این محققین تاکنون به زبان فارسی ترجمه نشده و مطالب گفته شده آنان در اختیار عموم قرار نگرفته است و تنها مقدار اندکی از مطالب کتابهای آنان بصورت نقل قول در بعضی از مقالات و کتب زبان فارسی نشر یافته است • بنابراین چنانچه ملاحظه می‌شود مشکل خط و زبان فرقه و کمبود منابع مربوط به آن همچنان بصورت معضلی در سر راه شناخت این قوم پیش‌روی پژوهندگان کشورمان قرار دارد • علاوه بر موارد یاد شده کتمان شدید عقاید دینی توسط افراد فرقه نیز به مشکل تحقیق افزوده است صابئین رموز مذهبی خود را بر دیگران آشکار نمی‌سازند این باور ایشان وضعی را برای آنها بوجود آورده است که در زندگی خود حالتی از عزلت و انزوا را احساس‌کنند و در نتیجه از معاشرت

با دیگران بپرهیزند • شاید بتوان گفت این عقیده از اینجا ناشی شده است که آنان کیش خود را آئین اختصاصی می‌دانند که فقط به افراد فرقه صابی تعلق دارد و بر این اساس ضرورتی را در معرفی آن به دیگران در خود احساس نکنند • احتمالاً همین باور را نسبت به حضرت یحیی (ع) دارند چون که از نظر آنان حضرت یحیی (ع) تنها برای نجات قوم صابی مبعوث شده و آنرا پیغمبر خاص خود می‌دانند •

اصرار پیشوایان این فرقه در پنهان نگاهداشتن عقاید مذهبی و انحصار آن به خط و زبان مندائی به فقط سبب انزوای آنها شده است بلکه آنان را دور از حوزه معرفت اجتماع و علمای ایران قرار داده است • نتیجه این شیوه سبب گردید تلاشهای آنان برای کسب عنوان اقلیت مذهبی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بی نتیجه ماند • نقطه اوج تلاشهای صابئین در این رابطه هم زمان با تشکیل مجلس خبرگان اوّل صورت گرفت که طی آن هیئت مندائی نتوانست علمای حاضر در مجلس خبرگان را متقاعد سازد که آنان را بعنوان یك اقلیت دینی در ردیف سایر اقلیتهای مذهبی در قانون اساسی منظور کنند • علاوه بر این پیامدها سرّی بودن عقاید صابئین می‌تواند اساس موجودیت فرقه را نیز مورد تهدید قرار دهد • زیرا به سبب این رویه بسیاری از افراد عادی صبی اطلاع چندانی از اصول مذهب خود نداشته و از یك خلاء عقیدتی رنج میبرند • حتی در دوران اخیر نیز تعدادی از آنان مذهب خود را ترك کرده و بدین ترتیب فرقه مزبور در حال حاضر از جمعیت آن بیشتر کاسته شده و بصورت گروه کوچکی در ایران و عراق در آمده و این در حالی است که شمار آنان در دو سه قرن اخیر به مراتب بیش از امروز بوده است خطری که از این جانب احساس میشد بزرگان صابی را بر آن داشت که در رویه دینی خود اصلاحاتی را بوجود آورند یعنی از شدت پنهانکاری در عقاید بکاهند و تبلیغاتی را برای افراد فرقه خود سازمان دهند و تا حدودی اجتماع را هم از معتقدات خود آگاه سازند • این حرکت که از سالها قبل با انتشار ماهنامه " درفش "

و تشکیل انجمن صابئین مندائی خوزستان شروع شده بود با چاپ و انتشار بعضی کتب و مقالات و بر پا کردن کلاسهای آموزش زبان مندائی برای افراد صابی ادامه یافت ولی با این وجود رویه مزبور بطور کامل کنار گذاشته نشد زیرا اکنون نیز کتب مقدس آنان در اختیار همگان قرار داده نمی‌شود و تنها طبقه روحانیون و افراد سرشناس فرقه می‌توانند از آن دستنویس تهیه کنند • بهر حال غیر از موارد گفته شده معضل دیگری نیز وجود دارد که بر بحث صابئین سایه افکنده و بر پیچیده شدن آن افزوده است این مورد همانا وجود صابئین دیگری در تاریخ است که از آنان بنام صابئین حرآن یاد شده که از نظر معتقدات با صابئین جنوب بین النهرین که در دوره اسلامی بنام مغتسله یا صابة البطایح خوانده میشدند متفاوت‌اند • بنابه روایات صابئین حرآن ستاره پرست و مشرك بودند و در شهر حران واقع در شمال بین النهرین که در دوره اسلامی موقعیت علمی ممتازی را یافته بود مدارسی داشتند و کتب خود را به زبان سریانی می‌نوشتند و از تمدن یونانی هم بهره می‌بردند و بدین سبب نیز دانشمندان آنان از قبیل ثابت بن قره و ابواسحاق صابی با آگاهی از علوم یونانی توانستند خدمت شایان توجهی را در رونق علوم در قرون اولیه اسلامی از خود بجای گذارند • خدمت آنان خصوصاً در امر ترجمه، علم طب و نجوم بیشتر مشهود بوده است •

چنانچه گفته شده است آنان در بدو امر بنام صابئین معروف نبودند بلکه بنابه روایتی که ابن ندیم در الفهرست از کتاب " فی الکشف عن مذاهب الحرنانیین المعروفین فی عصرنا بالصابئه " ابو یوسف ایشع القطیعی نصرانی نقل کرده است از آن روی این نام برای خود برگزیدند تا امنیت مذهبی یابند و از اغماضی که قرآن درباره صابئین گفته است بهره گیرند بنا بگفته ابن ندیم این نام از زمانی بر حرانیان اطلاق شد که مامون در آخرین جنگ خود با روم شرقی از ولایت

حـرآن می‌گذشت و در آن شهر در میان مردمی که به پیشواز او آمده بودند قیافه های غریبـی را مشاهده نمود و چون از هویت و کیش ایشان جویا شد و جواب قانع کننده ای نشنید به ایشـان مهلت داد تا بازگشت وی یا اسلام را بپذیرند و یا به یکی از مذاهبی که خداوند در کتاب خـود فرموده است در آیند به گمان این تهدید حرانیان را به نگرانی انداخت و موجب شد کسانـی از ایشان به اسلام روی آورند وعده ای به مسیحیت و مابقی نیز خود را صابئین معرفی کنند بنا بـه روایت مزبور حرانیان تنها از این زمان بود که بدین نام شهرت یافتند و قبل از آن به حرانیـن یـا حرنانیـن معروف بودند • بیرونـی نیز در آثار الباقیه همین اعتقاد را نسبت به حرانیان دارد و ـ ایشان را بازماندگان معتقدات دینی قـدیم مغرب زمین دانسته است که در عهد خلافت مـأمـون نام صابئین را بر خود اطلاق کرده تا شرایط ذمی بودن درباره ایشان رعایت شود • در ابتدا ایـن تصور وجود داشت که میان دو فرقه از صابئین به جز مورد تشابه اسمی ارتباط چندانی وجود نداشته است ولی با کشف مدرک صبی حران کویشـا و انتشار آن در سال ۱۹۵۳ در واتیکان در این تصـور تجدید نظر بوجود آمد وعده ای معتقد شدند میان دو طایفه مزبور ارتباط تاریخی وجود داشتـه است • در مدرک مذکور به مهاجرت صابئین به بین النهرین و توقف آنان در شهر حران اشاره شـده است • در حقیقت ابهامی که در موضوع صابئین کنونی وجود دارد و بر تاریخ و گذشته آنان نیز سایـه افکنده است از همین جا ریشه گرفته که آیا مندائیان کنونی همان فرقه فلسطینی و پیروان حضـرت یحیی هستند یا بازماندگان فرقه حرانی ستاره پرستند کـه پای ایشان به جنوب بین النهریـن کشیده است؟ و چنانچه از فرقه اخیر نبوده باشند در ارتباط تاریخی با حرانیان به چه میـزان از اعتقادات آنها تأثیر پذیرفته اند؟ هر جوابی که بدین پرسش‌ها داده شود نیازمند تتبع و تحقیـق است • از سوئی صابئین حران به سبب وقوف کاملی که به علوم یونانی داشتند و به دلیل موقعیـت

معتازی که در دولت عباسیان بدست آورده بودند شهرت و آوازه ایشان نظر مورخان را بسوی خود جلب کرد و تاریخ و معتقدات و تراجم بزرگان آنان مورد توجه نویسندگان قرار گرفت و این در حالی بود که صابئین ساکن جنوب بین النهرین به ورطه فراموشی سپرده شدند و در منابع تاریخی دوران اولیه اسلامی اشارات اندکی درباب آنها شده است . نتیجه این وضع سبب گردید کار تحقیق و شناخت فرقه مندائی با مشکل همراه شود و نظریات و آراء متفاوتی را درباره آنان بوجود آورد ناشناخته بودن این فرقه حتی این تصور را بوجود آورده بود که وقتی از صابئین صحبت می‌شود اینگونه تلقی میگردد که منظور همان فرقه حرانی زمان خلافت عباسیان است . امّا کوشش گروهی از شرق شناسان اروپائی در سالهای اخیر وضع موجود را تغییر داد و بین دو فرقه از صابئین از نظر تاریخ و معتقدات تفکیکی بوجود آورد .

نخستین فردی که به این موضوع اشاره کرد خولسون و بقولی ماتسوخ بود که به استناد روایت ابن ندیم که بدان اشاره شد اعلام نمود صابئین جنوب بین النهرین یا صابئین بطایح غیر از حرانیها هستند . هلموت ریتر آلمانی نیز همانند ماتسوخ یکی بودن دو فرقه را مردود دانست و طی نامه ای که در سال ۱۹۱۲ به نویسنده کتاب " صابئین فی حاضر هم و ماضیهم " ارسال کرد و نویسنده کتاب نیز آنرا در مقاله خود بنام " صابئین بطایح و حران " در مجله دانشکده ادبیات تهران سال ۱۳۵۶ ش آورده است هر گونه مناسبت میان این دو فرقه را رد کرده و آنرا غیر محتمل دانسته است . ریتر صابئین جنوب بین النهرین را طایفه ای از یهود دانسته که از دین خود تبری جسته و یوحنای معمدان " یحیی تعمید دهنده " را پیروی کردند و از این نظر آنان را با حرانیان که دین ایشان از بقایای دوره اختلاط ادیان که قبل از میلاد مسیح و پس از آن بوجود آمده بود متفاوت دانست . بهر حال گرچه امروزه این قضیه تا حدودی روشن شده

و محققین اخیر دو طایفه مزبور را جدای از هم تلقی کرده اند ولی به سبب اینکه در گذشته حکم واحدی برای آنها صادر میشده است این مسئله ابهام برانگیز و نیازمند تحقیق بیشتری است خصوصا که در آداب و رسوم مندائیان شباهتی از این حیث با حرانیها دیده میشود .

اکنون بعد از اشاره به طبیعت علمی موضوع رساله و معضلاتی که در سر راه تحقیق آن وجود دارد به نظر لازم میآید که در اینجا بیانی هر چند مختصر به روش کار و مراحل تدوین آن اشارت شود ابتدا باید این موضوع را بیان کرد که اندیشه چنین تحقیقی از مدتها پیش در مخیله فکریم وجود داشته است . بدیهی است مشاهده صابیان در جوار زندگی من و مشاهده آداب و رسوم خاص آنها بی تاثیر در بوجود آمدن این اندیشه نبوده است . زیرا وضع ظاهری و آداب و رسوم صبی ها هر بیننده ای را در فهم کیش ایشان مایل می ساخت و سئوالات متعددی را در ذهن مطرح میکرد . از طرفی هم چون در آن ایام پیروان فرقه از بازگو کردن تعالیم کیش خود امتناع داشتند شناخت آن فرقه در آن برهه از زمان کاری غیر ممکن به نظر می آمد امّا شوق تحقیق در مورد فرقه همچنان در من وجود داشت و در انتظار فرصت مناسب بودم از این رو زمان مناسب را آن یافتم که با تکمیل واحدهای درسی موضوع صابئین را بعنوان یکی از موضوعات انتخابی رساله ام مد نظر قرار داده و به گروه محترم تاریخ برای انتخاب نهائی پیشنهاد نمایم . با موافقت گروه محترم تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد مقدمات تحقیق در موضوع یاد شده فراهم گردید . نخست لازم بود که برای کسب راهنمائی و ارائه طریق با تعدادی از اساتید محترم دانشگاه مشورتهائی صورت گیرد نتیجه این عمل علاوه بر اینکه مشوق من در این راه بود و بر مسئولیتم افزود چهار چوب کار و نحوه عمل در تحقیق را بیشتر نمایان ساخت . البته مطالعه آن تعداد از منابع که به تاریخ ادیان و مذاهب اختصاص داشتند به روشن تر شدن طرح و شیوه کار کمک کرد .

جستجو و تهیه منابع مطالعه و فیش‌برداری از آنها مرحله نخست تحقیق بشمار می‌آمد و از این رو بایستی به آن اهتمام خاصی داده میشد در حقیقت این مرحله را می‌توان به جمع‌آوری مصالح برای ایجاد ساختمان تشبیه کرد که هر چه مصالح مزبور از کیفیت بهتری برخوردار باشند به همان نسبت به کیفیت ساختمان افزوده می‌شود • البته این گفته بدین معنا نیست که در علم تاریخ تنها منابع و مدارك تاریخی برای تجدید بنای گذشته کافی بوده و عوامل دیگر تاءثیری ندارند بلکه منظور توجه به این نکته است که مدارك و منابع تاریخی شرط ضروری و اولیه هر تحقیق تاریخی است امّا آنچه این مرحله را که باید آنرا مرحله گردآوری نامید به نتیجه میرساند قدرت فرد در طرز استفاده و سازمان دادن به آگاهیهائی است که در این مرحله بدست آورده است زیرا بدون انجام این امر مجموعه اطلاعات بدست آمده در حدّ مواد خام باقی می‌مانند • بهر حال در این مرحله منابع متعددی مطالعه و فیش‌برداری شدند برای جبران کمبود منابع و دستیابی به اطلاعات مفیدتر هم نشستهائی با تعدادی از افراد صابی صورت گرفت که از جمله آنان آقای چهیلی بود که از مطلعین فرقه مذکور بشمار می‌آید • نشست با ایشان در معبد صابئین که " مندی " نام دارد و در اهواز حاشیه رود کارون واقع است انجام گرفت • ایشان با تکیه بر متون مذهبی کیش خود قسمتی از تاریخ و معتقدات فرقه را بازگو کردند • فرض از ارتباط با افراد فرقه علاوه بر کسب آگاهی دانستن نظرات و آراء متولیان فرقه نیز مد نظر بوده است همچنین اینکار وسیله خوبی برای درك افکار آنان بود زیرا در اثنای آن معلوم شد که عده ای از افراد فرقه شیوه گذشته کتمان عقاید را روش درستی نمی‌دانند و نسبت به خرافاتی که در میان پیروان این کیش وجود دارد نظر مخالف دارند • اضافه بر آن در این مرحله از تحقیق مشاهده • پاره ای از آداب و رسوم آنان از قبیل تعمید میسر شد • مشاهده • این مراسم اهمیت نقش روحانیت

صابی را بیشتر نمایان ساخت چون ملاحظه میشد که هیچ رسمی بدون حضور فردی از افراد طبقه مزبور انجام نمی‌گرفت • بهر ترتیب با مشاهداتی که از مراسم فرقه صورت گرفت مرحله گردآوری یا مرحله نخست تحقیق هم به انجام رسید و کار بعدی که جداسازی فیش‌ها و غربال مواد گردآوری شده و تنظیم طرح کلی رساله بود بلافاصله شروع شد • بدیهی است که غربال کردن اطلاعات بدست آمده و بخش بندی آنها بایستی بر مبنای طرح کلی صورت میگرفت بدین ترتیب واضح بود که تعدادی از مطالب گردآوری شده بخودی خود به کنار نهاده میشدند و تنها مطالبی که بر مبنای طرح کلی جدا شده اند بایستی مورد توجه قرار میگرفتند در واقع حساسیت مرحله دوم تحقیق هم که باید آنرا مرحله داوری نامید از اینجا شروع می‌شود زیرا گاهی اوقات پژوهنده تحت تاءثیر کوشش و مشقتی که هنگام گردآوری مطالب متحمل می‌شود در حذف برخی از آنها بخل می‌ورزد حساسیت مرحله مزبور تنها به همین نیست بلکه به این مورد نیز بستگی دارد که شخص باید بر مبنای طرح کلی خود و اطلاعاتی که جمع آوری کرده است به داده های خویش سازمان دهد و تحقیق را بمرحله نهائی برساند • بهرحال با اصلاحات مختصری که استاد محترم در طرح پیشنهادی دادند کار نگارش رساله در سه بخش شروع شد • بخش نخست شامل مقدمه است که در آن سعی شده موضوع رساله شیوه عمل و مشکلات آن بطور اختصار بیان گردد •

در بخش دوم که متن رساله را شامل می‌شود با توجه به امکانات و منابع موجود و مدت زمان محدود مطالب ارائه شده در ۷ فصل شامل تاریخ، معتقدات، آداب و رسوم مورد بررسی قرار گرفت • در بررسی این مطالب سعی شده است تاریخ صابئین بر اساس منابع در دسترس از ریشه های اولیه آن گرفته شده اصل پیدایش فرقه و سیر تحولی آنرا بدور از هر گونه طرفداری یا عناد مورد کنکاش قرار گیرد • معتقدات آنان نیز بر مبنای داده ها و مشاهدات به رشته تحریر درآمده اند •

قسمت سوم رساله نیز شامل پیوستهاست که فهرست اعلام و منابع در آن جای دارد . بدیهی است در خلال نگارش رساله و کار تحقیق نظرات و راهنمائیهای استاد محترم راهگشای طریق بوده است و در پایان کار بر خود لازم و ضروری می دانم تشکر قلبی ام را از همه دوستان و سروران که بنده را در این تحقیق یاری نمودند ابراز دارم . خصوصاً از استاد عالیقدر جناب آقای دکتر خواجویان به جهت قبول راهنمائی رساله اینجانب و جناب آقای دکتر فاضلی بدلیل کمک و مساعدت ایشان در ارسال لیست منابع تحقیق صمیمانه سپاسگزارم و برای آنان طول عمر با برکت و عزت از خداوند بزرگ آرزو دارم . همچنین تشکر قلبی ام را از استاد عزیزم جناب آقای دکتر تکمیل همایون که بر بنده منت نهاده و مشورت رساله اینجانب را قبول فرمودند ابراز نموده و توفیق بیشتر ایشان را آرزومندم .

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

عبدالکاظم شریفی

سی ام خردادماه ۱۳۷۱